

מהי "הרת עולם"??*

המשנה במסכת ראש השנה¹ מציינת, כי בארבעה פרקים העולם נדון. אחד מהם הוא ראש השנה בו "כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון". מבארת הגמרא כי "הכל נדונים בראש השנה וגזר דין שלהם נחתם ביום הכיפורים". בהמשך אף מציינת הגמרא את דברי רבי יוחנן כי "שלושה ספרים נפתחים בראש השנה, אחד של רשעים גמורים, ואחד של צדיקים גמורים ואחד של בינוניים. צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים, רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה, ובינוניים תלויים ועומדים מראש השנה ועד יום הכיפורים, זכו נכתבים לחיים, לא זכו נכתבים למיתה".

הנה כי כן, ראש השנה הוא יום של דין וגזר דינו של אדם נכתב בו. בספר הזוהר² אף מתואר מעמד הדין, והפסוק באיוב³ "ויהי היום ויבואו בני הא-לוהים להתייצב על ה'", מבואר כמתייחס לראש השנה, שבו ניצב הקב"ה לדון את העולם וצבא השמיים ניצבים עליו, כשמימינו מליצי יושר ומשמאלו הקטגורים.

ברם, שכאשר מעיינים בתורה בפרק המוקדש ל"מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש"⁴ מתואר ראש השנה כיום שבתון "זכרון תרועה מקרא קודש". לא זו בלבד שהיום הזה מוגדר כמועד, אלא שלא נאמר דבר המגדיר את היום הזה כיום הדין. האם אין העיקר חסר מן הספר? תפילת ראש השנה גם לא עוסקת כלל בדין אלא בהמלכת הקב"ה. ונשאלת השאלה מה הקשר בין המלכת הקב"ה לבין יום הדין? למה מוזהר דין עם מלכות? האם אין המלכת מלך בלא שיהיה כרוך בכך דין? ולמה לא נזכר בתפילה כלל ענינו של דין ובקשה לצאת זכאי בדין?

נראה לכאורה כי אין המדובר בדין רגיל. ואכן, עת שאנו מעיינים בתפילת "ונתנה תוקף" מוצאים אנו "ובשופר גדול יתקע וקול דממה דקה ישמע ומלאכים יחפזון וחיל ורעדה יאחזון, ויאמרו הנה יום הדין לפקוד על צבא מרום בדין, כי לא יזכו בעיניך בדין". מכאן משמע כי ביום הדין נפקדים אף מלאכי מרום, וחוששים מאימת הדין. בדומה לכך, מוצאים אנו בתפילת זיכרונות "אתה זוכר מעשה עולם ופוקד כל יצורי קדם.... אתה זוכר את כל המפעל וגם כל היצור

* פורסם בבטאון המועצה הדתית רמת גן, תשרי תשע"ב.

1 דף ט"ז.

2 פרשת בא, דף ל"ב עמ' ב'.

3 א', ו'.

4 ויקרא פרק כ"ג.

לא נכחד ממך". משמע כי, אף יצורים שאין להם בחירה נדונים ביום הזה. ואכן, יושם אל לב כי המשנה במסכת ראש השנה מציינת "בארבעה פרקים - העולם נדון". ברם, נשאלת השאלה מה פשרו של דין למי שנעדר זכות בחירה?

מהותו של ראש השנה כיום הדין טעון הבהרה גם מכיוון שבמקורות השונים נראה כי ראש השנה מוגדר כיום טוב. אנו מברכים "שהחיינו" ובתהלים⁵ נאמר "תקעו בחודש שופר, בכסה ליום חגנו, כי חוק לישראל הוא משפט לאלוקי יעקב". משמע כי ראש השנה מוגדר כחג. בתפילה אף אומרים אנו "ותתן לנו ה' אלוקינו באהבה את יום הזכרון הזה". וכי איזו אהבה מתבטאת בכך שה' דן את כל בראיו העובדים לפניו כבני מרון, מי לחיים ומי למוות?

בטור⁶ אף מובאת דעת חלק מן הגאונים כי יש לומר בתפילה "מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון". הכיצד יכול יום של דין להיות יום של חג ושמחה? בספר נחמיה⁷ מוצאים אנו כי העם בכה ונחמיה אמר להם שלא לבכות אלא "לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו, כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם". ואכן, בטור⁸ נפסק כי "מנהגו של עולם, אדם שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים... לפי שאינו יודע איך ייצא דינו. אבל ישראל אינם כן, לובשים לבנים ומתעטפים לבנים... ואוכלים ושותים ושמחים בראש השנה לפי שיודעים שהקב"ה יעשה להם נס". ראש השנה הוא אפוא יום של שמחה, מכיוון שעם ישראל בטוח בתוצאה.

ברם, במסכת ראש השנה⁹ מצינו כי אין אומרים הלל בראש השנה ומבארת הגמרא "אמר רבי אבהו, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, ריבוננו של עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה וביום הכיפורים? אמר להם אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו וישראל אומרים שירה?"

בדומה לכך מצינו בפירושו המשניות לרמב"ם על המשנה בראש השנה¹⁰ כי אין אומרים הלל בראש השנה ויום הכיפורים "לפי שהם ימי עבודה והכנעה ופחד ומורא מה' ויראה ממנו, ומברח ומנוס אליו, ותשובה ותחנונים, ובקשת כפרה וסליחה. ובכל אלו הענינים אינו הגון השחוק והשמחה".

הכיצד ניתן ליישב דברים אלה עם דברי הנביא נחמיה המצווה על העם לאכול ולשתות "ולעשות שמחה גדולה" ביום הזה?

5 פרק פ"א, ד'.

6 אורח חיים תקפ"ב.

7 פרק ח', פסוקים ט-יב.

8 סימן תקפ"א.

9 דף ל"ב, עמ' ב'.

10 פרק ד', משנה ז'.

בספר מטה אפרים¹¹ נאמר: "נוהגים לבכות ולהוריד דמעות בתפילת ראש השנה ויום הכיפורים אף כשחל בשבת. מי שאין בכיה נופלת עליו בימים האלה הוא הוראה שאין נשמתו הגונה ושלמה. ויש בני אדם שנדונים בראש השנה ביום הראשון שהוא דין קשה ויש שהקב"ה מרחם עליהם ונדונים ביום השני. והאדם שנופל עליו בכיה רבה באלו הימים בתפילתו הוא הוראה שנדון באותה שעה למעלה, אם ביום א' ואם ביום ב'". בדומה לכך מצינו בשער הכוונות לרבי חיים ויטאל¹² כי האר"י ז"ל נהג לבכות הרבה בתפילת ראש השנה אף שהוא יום טוב. לעומת זאת, בספר מעשה רב¹³ מובהר כי הגאון מוילנה כתב שאין לבכות בראש השנה כפי שנאמר בספר עזרא "אל תבכו". הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחוה דעת¹⁴ פסק על כן כי אין לבכות בראש השנה, ובהתאם לציוויו של הנביא נחמיה יש לומר את תפילות ראש השנה בשמחה ובנעימה קדושה. אל לאדם להביא את עצמו לידי בכיה ועצבות מפני קדושת החג. אולם, מי שמתעורר מעצמו לבכות בתפילותיו אין בכך איסור.

ונשאלת השאלה מהי מהותו של היום ומהו המסר המרכזי שלו – האם זו עת שמחה וחג או שמא זהו יום דין שבו מתעורר אדם באופן טבעי לבכי כאשר הוא מפנים את מהות היום?

סתירה חריפה עוד יותר מצויה עת שאנו מעיינים מצד אחד בדברי הזוהר על פרשת אמור¹⁵ בו מבואר הפסוק בקהלת¹⁶ "והאלוקים עשה שיראו מלפניו", כי הקב"ה ברא את יום הדין, ואת המעמד שבו מובאים בפניו כל בני עולם להישפט – כדי שיראו ממנו. לעומת זאת, במסכת ראש השנה¹⁷ מצינו כי הפסוק¹⁸ "דרשו ה' בהימצאו, קראוהו בהיותו קרוב" מיוחס לעשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים. ופוסק הרמב"ם בהלכות תשובה¹⁹ "אף על פי שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרה הימים שבין ראש השנה ויום הכיפורים היא יפה ביותר ומתקבלת מיד, שנאמר דרשו ה' בהימצאו". ונשאלת השאלה הכיצד ייתכן כי דווקא זמן המשפט, שהוא עת של יראה, נחשב לזמן של "קראוהו בהיותו קרוב". הכיצד זה יוצרת שעת הדין קירבה של ה' אל האדם?

-
11	סימן תקפ"ב.
12	דף צ', עמ' א'.
13	סימן ר"ו.
14	חלק ב', סימן ס"ט.
15	דף צ"ט, עמ' א'.
16	ג', י"ד.
17	דף י"ח, עמ' א'.
18	ישעיהו נ"ה, ו.
19	פרק ב' הלכה ו'.

במסכת ראש השנה²⁰ מובאת מחלוקת האם העולם נברא בניסן או בתשרי. נוסח התפילה של ראש השנה מכריע כדברי ר' אליעזר הסובר כי בתשרי נברא העולם שנאמר "זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון". ומסבירים בעלי התוספות שם כי בתשרי עלתה המחשבה לברוא את העולם בדין ובפועל נברא העולם בניסן ברחמים. משום כך, נאמר בתפילה "היום הרת עולם" - מלשון הריון, שבו רק מתחילה היצירה להירקם וטרם יוצאת אל הפועל. בהתאם לכך, מבהיר ר' צדוק הכהן מלובלין²¹ כי ראש השנה הוא היום שבו מתחדשת הבריאה מידי שנה, ונבחן מחדש הרעיון הבראשיתי לברוא את העולם.

נראה כי יש להבין את הדברים לאור חידושו של רבי חיים בן עטר בספרו אור החיים על הפסוק²² "כי בו שבת מכל מלאכתו" כי העולם היה חסר קיום עד שבאה השבת ועמד העולם. כי בשעת הבריאה לא ברא ה' כוח בעולם לעמוד מעבר לשישה ימים. וברא ה' את השבת שבה הוא משפיע זכות קיום לעולם לשישה ימים נוספים. נמצא כי בכל שבת ושבת מגיע העולם לסוף קיומו הקודם, ונטען בכוח קיום מחדש. משום כך, מי שאומר "ויכולו" משתתף עם הקב"ה במעשה בראשית. אין זו שותפות לאחר שנגמרה פעולה אלא זהו מעשה של השתתפות במה שמקיים את העולם לשישה ימים נוספים.

כדומה לכך נראה, כי גם ראש השנה הוא יום הרת עולם, שבו נטען העולם בכוח קיום לשנה נוספת ומעשה הבריאה נידון מבראשית. אין זו מציאות חיים שנמשכת מאליה, כאשר מי שעומד לדין מחליטים האם להפסיק את חייו. להפך, בראש השנה מסתיים כוח החיות של השנה הקודמת, ויש להחליט מחדש ביחס לכל יצור, האם יש לעולם צורך בו והאם יש לטעת בו חיים לשנה נוספת. בהתאם לכך מובן, כי אף המלאכים יראים מן הדין. אכן אין לדון אותם על מעשים שעשו, שהרי אין להם בחירה וכל מהותם היא שליחות אלוהית. ברם, ראש השנה אינו דין הנעשה על בסיס העבר אלא יום של חידוש החיים בראיית פני עתיד. ממילא, גם ביחס למלאכים יש לבחון האם יהא לעולם צורך בשליחותם. הדין של ראש השנה הוא אפוא בחינה של כל יצורי עולמים על פי יכולתם לשמש כלי להשראת שכינה בשנה שתבוא. והבחינה ביחס לכל יצור היא כפולה: האם יש תועלת בקיומו לכבוד שמיים בבחינת "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו"²³ וכן בחינה האם זקוקים לו אחרים שיש להם תפקיד

20 דף כ"ז, עמ' א'.

21 פרי צדיק, דברים לראש השנה.

22 בראשית, ב', ג'.

23 ישעיהו, מ"ג, ז.

בהשראת כבוד שמייים. בהתאם לכך, מבאר הרב דסלר ב"מכתב מאליהו"²⁴ כי ביום הראשון של ראש השנה נדון האדם בהתאם לכושרו שלו להיות כלי להשראת השכינה וזהו המושג של דין קשה או "דינא עילאה" הנזכר בזוהר, שכן האדם נדון כמי שעומד לגורלו לבדו ונדונה חיוניותו לכבוד שמייים לאור תרומתו האישית כשהוא לעצמו, ואילו ביום השני של ראש השנה נדון האדם בהתאם לתועלת שעשויה להפיק ממנו החברה האנושית ככללותה. בהקשר זה, האדם נדון כחלק מן המכלול וזהו דין קל ורפוי יותר ("דינא רפיא"), שכן האדם לא נדון לפי תרומתו האישית וחיוניותו לכבוד שמייים לכשעצמו, אלא די לו לאדם כי יהא חיוני ומועיל לחברה בכללותה או לקרוביו ורעיו שתורמים לכבוד שמייים במישרין או בעקיפין.

הרב אברהם וינברג (הארמו"ר מסלונים), בספר "יסוד העבודה" (מכתבי קודש) מוסיף ומביא בהקשר זה משל²⁵ ממנו עולה כי כאשר הקב"ה בא לבחון שוב את השאלה האם צריך עולם, הוא שב לבחון את תוקף השיקולים שעמדו לפניו בעת הבריאה על בסיס המציאות העכשווית. מלכתחילה, נברא העולם כדי להרבות כבוד שמייים, שהרי "אין מלך בלא ממלכה". ממילא ברור כי מה שאנו עושים ביום הזה הוא - לשוב ולהמליך את הקב"ה. מעשה זה בא להודיש כי יש טעם ותכלית לברוא שוב את אותו אדם הממליך עליו את ה', שהרי הוא מקבל את מלכותו ובאמצעותו תתגשם תכלית הבריאה.

בהתאם לכך גם מובן מדוע בתפילת ראש השנה לא נזכר כלל יום הדין ולא מתפללים לצאת זכאי בדין, שהרי אכן אין זה דין של שכר ועונש על בסיס מעשי העבר. זהו יום של זכרון למעשה בראשית שבו אדם נדון על שם העתיד, לראות האם יש תכלית לקיומו והאם הוא ממליך עליו את הקב"ה. מובן על כן, כי המלכת הקב"ה היא עיקרו של ראש השנה ומהותו ולכך מכוונת התפילה ועבודת היום.

הרבי מסלונים בעל ה"נתיבות שלום" מוסיף ומבהיר בהתאם לכך, את דברי נחמיה הנביא כי בראש השנה ילבשו לכן וישמחו, שהרי זהו יום של התחדשות, של יצירת הבריאה מחדש ונטיעת חיים בכל חי לשנה נוספת. זו הסיבה שאנו מברכים "שהחיינו", ואף אומרים "ותתן לנו באהבה את יום הזכרון הזה". ימים

24 עמ' 76.

25 משול הדבר למלך שייסד מדינה כדי שתתגלה בה מלכותו. בהמשך הזמן בני המדינה חטאו כלפיו. על כן, קבע המלך יום אחד בשנה אשר בו שב הוא ובוחן האם אכן יש עוד צורך בקיומה של המדינה שאותה ייסד. בני אותה מדינה חששו מפני היום הזה ועל כן התחרטו על מעשיהם הרעים וקיבלו עליהם כי מעתה תהא כוונתם בכל עניינם לעשות נחת רוח למלך. משראה זאת המלך בחר לחדש את מחשבתו בדבר ייסוד אותה מדינה והעניק לה שנת קיום נוספת.

אלו הם ימים של קרבה לקב"ה, שהרי אנו שבים וממליכים אותו ומתחדשת הברית עמו. אכן, אדם עשוי לבכות ביום הזה, מכיוון שדנים בעניינינו ובענייני קרוביו ומכריעים מי יזכה לחיים ומי לאו. ברור גם כי אין לומר שירה והלל כשיש הכרעה בדיני נפשות. אבל לא מפחדים ביום הזה, שהרי הדין אינו בבחינת ענישה על העבר אלא בבחינת כריתת ברית מחודשת עם ה', כאשר האדם נדון לפי מה שיהא בו צורך לעתיד. משום כך מוגדר ראש השנה בתורה כ"יום מועד" וכ"זכרון תרועה".

זהו אפוא פשרו של יום הרת עולם - יום שבו עלתה המחשבה לכרוא עולם, מחשבה זו נבחנת מחדש וניטעים בעולם חיים לשנה נוספת. ומה פשר דברי הגמרא ברב"ר "שלושה ספרים נפתחים" העוסק לכאורה בצדיקים וברשעים ובקיומו של דין בגין מעשיהם? על כך משיב הרב יעקב יוסף מפולנא בספרו "תולדות יעקב יוסף" (על פרשת פנחס) כי אלו לא ספרים שבהם נרשמים מעשי העבר. אלה ספרים חדשים שבהם רושם האדם את עצמו לשנה הבאה, האם בוחר הוא להיוותר רשע, או שמא מקבל הוא עליו להיות צדיק, ולהמליך עליו את מלכות ה', שאז נדון הוא לאלתר לחיים.